

A szabadságvesztés-büntetés történelmi előzményei

A börtön — polgári átalakulásokat megelőző — történetében értelmetlennek látszik a büntetési funkció éles elválasztása az előzetesen fogvatartottak őrzésétől, de ugyanilyen hiba lenne az is, ha ezt az intézményt csak a politikai vagy az ítéletre váró foglyokhoz kötnénk. Az ököljog társadalmában a politikai ellenfelek bebörtönzéséhez nem volt szükség formális eljárásra. A király parancsszóval küldte ellenlábasaikat a Towerba, a Bastille-ba. Nem kellett bírósági eljárás ahhoz, hogy a bárók, tartományurak alattvalóikat vagy ellenfeleiket vártömlőcbe csukhassák. Az uralkodók és kiskirályok életfogytig tartottak fogva ítélethozatal nélkül vetélytársakat, hatalmukat veszélyeztető „ellenjelölteket”. Arisztokrata familiák sora mentette meg becsületét azzal, hogy bűncselekményt elkövető családtagjaikat szentencia nélkül, engeszteléseképp elzárták, házi őrizetbe vették vagy toronyba falázták.

Történelmi értelmezésünk *szabadságvesztés-büntetés*nek tekint minden szabadságot korlátozó vagy elvonó büntető szankciót, a *börtön* történelmi fogalmán pedig a szabadság elvonásának végrehajtására szolgáló azon építményt vagy helyiséget értjük, amelyben elzárva tartották az előzetesen őrizetbe vettekét vagy az elítélteket; továbbá az ezen funkciókhoz kapcsolódó végrehajtási intézményeket.

Szabadságbüntetések az ókorban

Már korábbi tanulmányainkban többször leszögeztük: egy bizonyos társadalomban csupán az a büntetésnem juthat diadalra, s válhat a büntetésvégrehajtási rendszer döntő részévé, amely olyan becses értékeket érint, hogy elvonása vagy korlátozása az állam alattvalói, polgárai számára valódi és érzékeny hátrányt jelent. Természetesen a szankció végrehajtásához szükséges társadalmi-gazdasági feltételek kialakulása nélkül sem képzelhető el számottevő siker. Nem véletlen, hogy a szabadság elvesztése mint büntetés — mely tagadhatatlanul a legdrágább végrehajtást igénylő szankció — hosszú évszázados fejlődés révén jutott el a modern börtönig.

Nézetünk szerint a szabadságot érintő büntetések két gyökere nyúlik vissza az állam nélküli társadalomba. A nemzeti rendszerek mindenütt ismerték a *kiközösítés* — elsősorban védekező jellegű — szankcióját, amely a közösségen belül nem tolerált magatartásokat büntette. A kiközösítés akkor vált a szabadságot korlátozó szankcióvá, amikor a gazdálkodás, a technikai eszközök fejlődésének eredményeként már nem a halált jelentette a kizárás számára, csupán a közösséghez tartozásból eredő előnyök elvesztését. Vagyis a csoport védelmét, a gazdasági biztonságot, a döntésekben való részvételt. Ezeket csupán akkor élvezhette újra, ha saját korábbi csoportja visszafogadta, vagy ha egy idegen közösség teljes jogú tagjának ismerte el.

Az idők folyamán e kiközösítésből bontakozott ki — úgy véljük — egyfelől az azonos jegyeket hordozó *száműzés, számkivetés* büntetése, másfelől a kiközösítés mozzanatát tartalmazó *státuszvesztés*, a közösségben elfoglalt pozíció korlátozása vagy elvonása.

A szabadságvesztő szankciók másik forrása kétségkívül a szolgaság intézménye. Az ősi közösségből államilag szervezett társadalommá formálódó nép — akár a földművelés, akár a nomád vadászó-állattenyésztő útját járta be — megismerkedett a rabszolgasággal. A vándorlás, a nemzetiségek, törzsek közötti csatározások előbb-utóbb elvezettek a foglyul ejtett ellenség — mint szolga — asszimilálásához. A szolga ugyanúgy jogfosztott a közösségben, mint a kiközösített a csoporton kívül. E modell mintájára bontakozhatott ki a *teljes szabadságvesztés* mint ideiglenes vagy végleges állapot.

Feltehetően a szabadságkorlátozás ezen ága vezetett el a *bezárásig*, mely kezdetben rendkívül korlátozott lehetett. Kisebb büntetést érdemlő esetben, amikor a jogoktól való megfosztás túlzás lett volna, rövidebb elzárással büntették a helytelen magatartást. Azután a szankcionált cselekmények körének kibővítésével kellett rendezkedni az elfogott, még el nem ítélt bűnelkövetők őrzésére is. Véleményünk szerint ez a két funkció alakította ki a börtönt, s csak később kezdték ezt politikai ellenfelek eltüntetésére felhasználni, vagy — mint látni fogjuk — vesztőhelyként alkalmazni.

A rabszolgamunka és a szabadságfosztás egyesüléséből alakult ki azután a *deportáció*, amely nem más, mint a fogvatartás kombinálása száműzéssel és munkavégzéssel. A rabszolgamunka és a letartóztatás (börtön) keveréke a *bányamunka*, a *kényszermunka* is. A jogoktól való megfosztás enyhébb eseteként terjedt el a *kitiltás* és a *kényszerlakhely-kijelölés*.

A görög poliszok legkedveltebb büntetési neme a *száműzetés* volt. Hérodotosz leírja, hogy Iszagorász a lakadeimóni Kleomenészt hívta segítségül Kleiszthenész és hívei ellen. „Kleomenész nem nagy csapat élén megjelent a város előtt, majd kétszáz »átkozott« családot száműzött; ezeket Iszagorász nevezte meg neki.” Plutarkhosz beszámol arról, hogy Leonidász megfosztotta Kleombrotoszt trónjától és száműzte azért, mert „veje létére ellene fordult”. A görög történelem számos ehhez hasonló megoldást ismer. E módszerek leginkább politikai jellegű „bűncselekmények” megtorlására, politikai ellenfelek eltávolítására szolgáltak. (A bűncselekmény természetesen nem mai értelemben vett, törvényben meghatározott tényállást jelentett ekkortájt, hanem az uralmon lévők ítéletét a hatalmukat veszélyeztető magatartásokról).

A görög száműzés legtisztább megoldása az osztrakiszmosz, a cserépszavazás volt, melynek célja Athént megvédeni az újabb zsarnoktól. Valójában — mai szóhasználattal — úgynevezett biztonsági intézkedés volt, melynek segítségével meg lehetett szabadulni a politikai ellenlábasoktól. A (manipulálható és gyakran manipulált) népszavazás után a legtöbb szavazatot nyert politikust tíz évre száműzték Athénból. Így távolította el Themisztoklész Ariszteidészt, Periklész Kimónt karrierje útjából. Tudjuk azonban azt is, hogy a köztörvényes bűncselekmények (pl. szándékos emberölés) esetében is alkalmazható volt a száműzetés, sőt időnként létezett annak önkéntes formája is, amikor az elítélt megválthatta a kivégzését emigrálással.

A klasszikus szerzők több ízben említik a *börtön* intézményét is. Hérodotosz leírja, hogy Kleomenész demokráciaellenes tevékenységét megelégtelve az athéni nép őt magát elűzte, híveit pedig börtönbe vetette és halálra ítélte. Másutt beszámol Milthiadész Parosz elleni csúfos vereségéről, minek következtében hazatérésekor elfogták. A vereséért Xanthipposz halált kért fejére. Védői érdemeire való tekintettel csak annyit tudtak elérni az esküdtbírósnál, hogy a halálbüntetést ötven talentom pénzbüntetésre változtassák át. Arról már Plutarkhosz számol be,

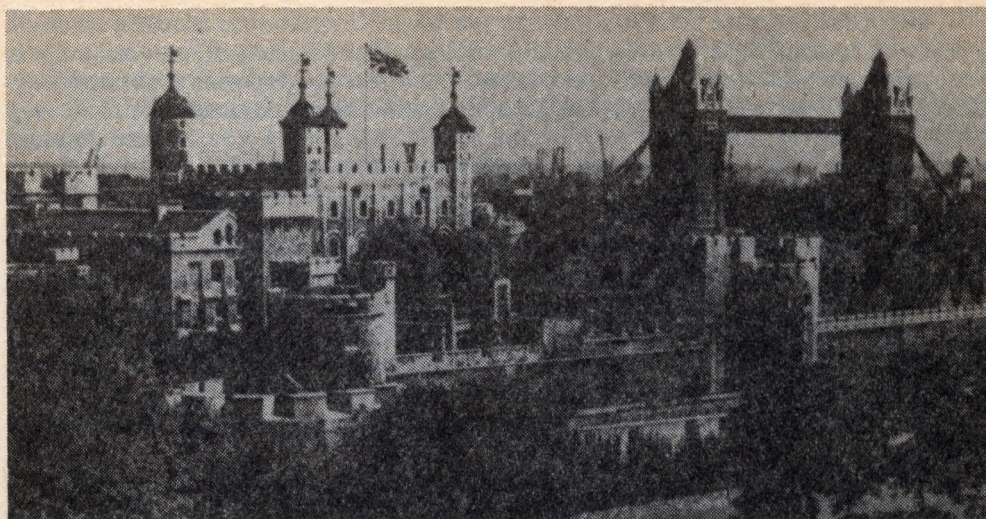

Az abszolútizmus hírhedt börtönei: a Bastille . . .

hogy a neves hadvezér, a marathoni győző, nem tudta kifizetni a büntetéspénzt, s így börtönben halt meg.

A börtön szerepe itt már kettős. Fölfogható úgy, mint egyfajta biztonsági őrizet, adóssági fogság, melyet mindaddig foganatosítanak, míg ki nem fizeti adósságát az elítélt. De mivel itt nem egyszerűen adósságról, hanem az államnak fizetendő büntetésről van szó (mi magunk arra hajlunk, hogy a börtön vagylagos szankciója a bírságnak, melynek kifizetésére a feltehetően nem szegény politikus képtelen volt. Valamiféle határozatlan tartamú börtönként fogható fel tehát a büntetés. A jogtörténet számos esetet jegyez, amikor az elítélt választhatott két felajánlott büntetés között.

Végül a görög börtönök funkciójának jellemzésére álljon itt még egy idézet,

... a Tower

amelyben Plutarkhosz elbeszéli Leonidasz Agisz elleni bosszúját. „Ekkor az ephorosok bementek Agiszhoz, majd a geruzia tagjaiért küldöttek, és amikor ezek a börtönbe érkeztek, bírósági tárgyalást tartottak, és felszólították, hogy adja elő védelmét tetteiért . . . aztán kimondták rá a halálos ítéletet és a hivatalzógnak megparancsolták, hogy vezessék a Dekhaszba. Ez az a helyiség a börtönben, ahol a halálraíteltet meg szokták fojtani.”

Róma börtöneiről többet tudunk, mint az athéni városállam ilyen rendeltetésű helyiségeiről. Ez természetes is, hiszen Róma történelmi pályafutása, birodalommá növekedése, a rabszolgatartás világméretű rendszere fokozottan igényelte a jog, s ezen belül a büntetőjog fejlesztését, kimunkálását, írásba és törvénybe foglalását. Az alábbiakban egy III. századi jogtudós, Ulpianus segítségével foglalkozunk össze, hogy milyen szerepe volt Rómában a börtönnek. „A helytartók a börtönre ítélték esetében rendelkezni szoktak úgy is, hogy börtönben vagy lábbilincsben tartsák őket, de erre nincs joguk. Az ilyen büntetések tilosak, mert a börtön arra van, hogy őrizetben tartsa az embereket, nem arra, hogy büntesse őket . . . Szoktak mérszegetőkben vagy kénbányában végzendő kényszermunkát is kiszabni: ezek inkább bányára szóló ítéletek.”

Ulpianus világosan megfogalmazza ehelyütt, hogy nemcsak a börtönről, hanem a börtönre ítéltokről is szól. Vagyis azokról, akik bírói eljárás nyomán ítélet alapján kaptak börtönbüntetést. Ugyanakkor megkülönbözteti a börtönre ítélet esetét a bányára ítélestdl, a kényszermunkát pedig úgy említi, mint a börtönbüntetéssel rokon, ám attól jellegében eltérő szankciót. Értelmezésünkben az őrzés nála nem a biztonsági vagy előzetes fogvatartásra vonatkozik, hanem a börtön funkciójára, a bezárásra, ami nem jelenthet sem sanyargatást, sem testi büntetést.

Sokan másképp magyarázzák Ulpianust, mint mi. „A börtönt csak őrzésre használták” — mondják. Nézzük, hogy cáfolja ezt maga Ulpianus egy másik forráshelyen: „. . . ha akár életfogytig, akár meghatározott ideig tartó rabságra ítélték a rabszolgát, előző urának tulajdonában marad”. Értelemszerűen nem lehet ez a rabság szolgáltság, hiszen rabszolgákról ír a jogtudós. Nem lehet bányamunka, mert annak megkülönböztetésére éppen ő hívta föl a figyelmet. Akkor pedig életfogytig vagy határozott ideig tartó bezárás lehet csupán.

Ulpianus jegyezte föl Pius császár utasítását is, miszerint akkor verhetnek valakit bilincsbe, ha az olyan súlyos bűncselekményt követett el, ami miatt „sem kezésekre, sem katonaságra nem bízható. Az ilyen megérdemli a börtönbüntetését már az ítélet előtt is”. Börtönbüntetésről szól tehát, méghozzá kettőről: egy ítélet előttről (ez körülbelül az előzetes fogvatartás, bár a kor zavaros fogalmi rendszerében ő ezt is büntetésnek tekinti) s egy ítélet utánról.

Ezzel persze nem kívánjuk kétségbe vonni, hogy a börtön fő funkciója az előzetes letartóztatás, vagy később kivégzési módozat, sanyargatás, „éhenhalasztás” által. (Ez esett meg Jugurtha numidiai királlyal és a Catalina-féle összeesküvésben részes Lentulus praetorral is.) Csupán azt állítjuk, hogy Róma börtöne az eddig megfogalmazott feladatok mellett valószínűleg büntetés kitöltésére is szolgált. Egyébként Pulszky Ágost és Tauffer Emil is hivatkoztak Beltrami Scalia munkásságára, amely már a múlt században kétségessé tette Ulpianus tételének merev (csupán az előzetes fogvatartásra vonatkozó) értelmezését. A Biblia számos helyen utal az ítélet előtt börtönbe zárt, fogolyként sínylődő keresztények történetére.

Theodor Mommsen római büntetőjogról írott — máig alapvető — monográfiájának börtönről szóló részeit áttekintve, érthetetlennek tűnik a sokat idézett megállapítás a börtön kizárólagos őrző funkciójáról. A szerző a börtön római történetét így összegezi: „formális értelemben persze a későbbi jogtól is idegen még a börtönbüntetés”. Ezzel azonban nem azt állítja, hogy nem volt börtönbüntetés. Kissé lejjebb így ír: „a börtönt mint büntetést, főképpen rabszolgák bűncselekményeinél alkalmazzák . . . a házi fegyelmezésnél — természetesen a nem szabadok vonatkozásában — az ergastulumon (munkabörtön) túl nem hiányozhat egyetlen nagyobb gazdaságból sem a rabszolgabörtön”. Utal arra is, hogy a börtönre ítélt rabszolgát átadták urának, mert a magistrátus rendszerint úgy dönt, hogy az úr házibörtönében kell végrehajtani a kiszabott büntetést.

Ugyancsak Mommsen figyelmezteti a kutatókat a római joggyakorlat azon irányára, melyben a carcer az életfogytiglani börtönbüntetés végrehajtási intézményévé alakult, noha kezdetben csak a halálraítéltek kivégzés előtti őrzésére szolgált. A kivégzés időpontjának meghatározása „a magistrátus mérlegelésétől függ, és úgyszólván nincsenek erre nézve törvényben megállapított maximális határidők, ellenben adva volt a lehetőség arra — és ezzel nagyon sokszor éltek is —, hogy a „halálbüntetés végrehajtásának elhagyásával azt ténylegesen életfogytig tartó fogságra változtassák át”. Szó sincsen tehát arról, hogy Mommsen tagadta volna a börtön mint büntetésvégrehajtási intézmény létét. A hibás értelmezés onnan ered, hogy főként tételes jogot művelő kutatók a modern börtön és a kezdeti fogságbüntetés egyezési pontjait keresik. Ürgödi György szerint egyébként a börtön már általános büntetési nemévé vált a császárkornak. Ez persze nem jelenti a hagyományosan alkalmazott büntetési módozatok hegemoniájának megdőlését.

Mindezek mellett a szabadságbüntetéseknek jóval kedveltebb változata volt a szabad római polgári *státus módosítása* vagy a görögöktől örökölt ún. *munkabörtön*. „Vannak büntetések — írja Ulpianus —, amelyek az életet veszik el, vagy *rabszolgaságot* jelentenek, vagy a polgárjogot vonják meg, vagy *száműzetéssel* . . . járnak.” Másutt a szabadságot megvonó büntetések között az alábbi módon tesz különbséget. A börtönön kívül ítéhetnek valakit közmunkára (munkabörtönre, bányamunkára és a bányában végrehajtandó kényszermunkára. Az utóbbiak között a bilincsek súlyában volt az eltérés: a kényszermunkát — mely szólhatott meghatározott időre, de életfogytiglan is — jóval nagyobb és nehezebb vasban kellett elviselni.

Marcianus, a III. század jogtudósa a mozgásszabadságot korlátozó büntetéseket határozott időre szóló kitiltásra, örökös kitiltásra, szigeten való kényszerla-

kásra és deportálásra osztotta föl. A sorrenddel egyben a súlyossági fokozatot is meghatározta. Valamelyikük megsértése a következő, súlyosabb fokozattá alakította át a büntetést. Ha valakit például meghatározott időre kitiltottak és az illető a megjelölt időpont előtt tért vissza, akkor elvesztette minden jogát a valamikori visszatérésre.

A közös néven relegációnak, súlyosabb fajtáiban száműzetésnek nevezett szankciónem legegyszerűbb fajtája a kiutasítás, kitiltás egy meghatározott helységről (leggyakrabban Rómából). A kiutasítás súlyosabb változatát, az Itáliából történő kitiltást korábban csak idegenek ellen alkalmazták. A kényszerlakhely kijelölése, az internálás a császárkor kedvelt büntetése lett, melyből lassan alakult ki a deportálás. Ez utóbbi több mint kényszertartózkodási körzet- vagy lakóhely-kijelölés. Főbenjáró büntetéssel együttjáró, vagyoneklobzással kísért eltávolítást jelent egy távoli szigetre, vagy elhagyott oázisba, tehát nehéz körülmények közé.

Szabadságbüntetések a római jogban

STÁTUSZVESZTÉS	A MOZGÁSSZABADSÁG KORLÁTOZÁSA		SZABADSÁGMEGVONÁS	
	meghatározott időre	örökre	meghatározott időre	örökre
a polgárjog elvesztése	kitiltás meghatározott helységről		háziőrizet (az internálás alfaja)	
rabszolgává tétel	kitiltás Itáliából (interdictio)		közmunka, munkabörtön (ergastulum)	
	kényszerlakhely-kijelölés (internálás)		bányamunka	
	száműzetés (deportálás)		kényszermunka bányában	

A táblázat csupán a büntetésnemeket tartalmazza, a különféle társadalmi állású elítéltek között nem tesz különbséget. Például rabszolgává csak szabad ember válhatott, a relegáció változásai is csak szabadokat sújthattak.

Az ind jogban ugyancsak megtalálhatók a fenti szabadságbüntetések főbb ágai. Ismerték a száműzetést, bár az indeknél alkalmazott faja inkább csak az erősen politikai tartalmú görög osztrakizmoszhoz hasonlítható; tudniillik következményeit illetően nem járt teljes jogvesztéssel. Kiszabták önálló büntetésként is, de foganatosították néha mellékbüntetés gyanánt is. Az állam területéről való kiűzés mellett alkalmazták a helységről történő kitiltást is. Az ind kasztrendszerben sokkal nagyobb lehetőség rejlett a státuszváltoztatás büntetéskénti felhasználására, mint a görög vagy a római politikai struktúrában. Míg ez utóbbiakban a társadalom három rétegre (teljes jogú polgár, idegen, rabszolga) tagozódott, addig az indeknél ötre (brahmana, ksatrija, vaisja, sudra, tsalada). Ily módon az expulsio (lejjebbités) mindennapos büntetés volt, s nem csak politikai-ideológiai cselekményekért szabták ki.

Ismeretes Manu törvénykönyvének egy rendelkezése a szabadságvesztésről: „Valamennyi börtönt közel a nyilvános országúthoz építtesse a király, hol a bűnelkövetők nyomorban vagy eltorzítva láttassanak”. Az intézkedés, nyilván az el-

„A tömlőc huszonkét lépcsőfoknyira volt a föld alatt... ”

rettentést szolgálva (a középkori kaloda és pellengér funkcióját magában hordva) egybekötötte valamiféle közszemlére tételei segítségével a megszegyenítést és a szabadság-megvonást, az esetlegesen testi büntetésekkel tetézett börtönbüntetés nyilvánosságát. Nem értünk egyet azokkal a nézetekkel, melyek Manu e rendelkezését úgy értelmezik, mintha az ind börtön célja csupán a pellengérré állítás lenne. Ugyanis nem mehetünk el szó nélkül Schik Sándor azon megjegyzése mellett, hogy bár az ind jogban nem volt döntő szankciónem a börtön, de mint intézmény, már az első ind drámában is szerepelt.

A feudalizmus szabadságbüntetései

A feudális társadalom kialakulásakor, az új rend kibontakozásának tüzeiben egyszerűsödött a büntetési rendszer. Nem volt sem hely, sem alkalom a büntetések variációinak kimunkálására és végrehajtására, de a józan értelemnek is elmentmondott volna, ha egy kiforrotlan társadalom bonyolult büntetési rendszereket és módszereket alkalmaz. Az egymást érő háborúk idején, az állandósult hadviselés mindennapjaiban a legegyszerűbb megoldásokat választották: a halálbüntetést, esetleg a szolgává tételt. Az állam megszilárdulása a büntetési módok közé emelte a kompenzációt, az anyagi jóvátételt. A szabadságbüntetések elterjedése csak a társadalmi konszolidáció után következhetett be. Ezzel kapcsolatban két általános érvényű megállapítást kell előrebocsátanunk.

Egyfelől a feudalizmusban egészen a felvilágosodás térnyeréséig döntő büntetésnem volt a halál, illetve a testi büntetés, jelentéktelenebb cselekményeknél a megszegyenítést alkalmazták. A szabadságbüntetések pedig csupán szinesítették

... a falak csöpögtek a víztől, a talaj nedves volt és az eső beesett.”

a palettát. Másfelől a szabadság megvonása a modern börtönök kialakulásáig több funkciót teljesített, melyek nem intézményenként váltak el egymástól, hanem az oda bezártak szerint különültek el, személyenként. Így, összhangban az ókori börtönnél mondottakkal az előzetes letartóztatástól, a biztonsági őrizettől az adósfogságon át a valódi szabadságvesztés-büntetésig ugyanaz az intézmény szolgálta a végrehajtást. A börtönben minden válogatás nélkül zárták össze a gyanúsítottakat az elítéltekkel, a politikai foglyokat a köztörvényesekkel, az először botlókat, a megrögzött bűnözőkkel, a gyermekeket a felnőttekkel, a nőket a férfiakkal stb.

Az antik világhoz képest mégis észlelhetünk változást, határozottan nő a bebörtönzés jelentősége. Az ókori világ közösségi társadalmát, a császárkor centralizált berendezkedését egyfajta polarizált hatalmi konstrukció váltotta fel Európában. Az egységesség helyébe a töredezettség lépett. A királyok és tartományurak hatalmi villongásai nyomán várak, erődök, megerősített városok sora jelent meg: államok létesültek az államban. A száműzés e helyzetben értelmetlenné vált, a státuszvesztés nem volt végrehajtható. De a bezárás szerepe megerősödött. Az elpusztítani nem szándékolt ellenfél számára, a hatalom bizonyítása okán megbüntetendők, megfenyítendők ellenében kézenfekvő megoldást kínált a bezárás. Az ókorban a politikai ellenfeleket eltették láb alól vagy száműzték (az állam politikai egysége garancia volt ez utóbbi megoldásra), a feudalizmusban viszont nagyobb biztonságot jelentett az őrizetben tartás. Már a földvárak gazdasági épületei mellett ott találjuk a tömlöcöt, a kővárak, a várfallal körülkerített városok is elképzelhetetlenek börtön nélkül. Kolostorokba, egyházi épületekbe is zártak világi személyeket a vallás által szankcionált cselekmények büntetése gyanánt. A királyi központosítás idején, majd az abszolutizmus kibontakozásakor

megjelentek a politikai megfontolású bebörtönzések hivatalos építményei, mint a már említett Tower, Bastille, a Doge-palota ólomkamrái.

Természetesen egészen más épületben, elzárási körülmények között töltötte büntetését egy főúr, egy herceg, mint a köznép, a közönséges bűnelkövető. Míg első esetben a börtön inkább az akcióképességtől való megfosztást, a mozgáskorlátozást vette célba, addig a második esetben a büntetési elem domborodott ki. Ennek ellenére az elsőt is be kell sorolnunk a szabadságbüntetések körébe, hisz a törvényesség elvének állami szintre emelését megelőzően a bűncselekmények megítélése nem volt tényállási elem kérdése. Lehet, hogy a mai tételes jog szerint a bebörtönzött semmiféle bűncselekményt nem követett el, ám magatartása mégis büntettnek minősült, mert keresztezte uralkodója vagy erősebb ellenfele akaratát. A pillanatnyi erőviszonyokon nyugvó hatalom utat nyitott a parttalan jogértelmezések előtt. Egyébként főrangú bűnelkövetők ritkán kerültek közönséges tömlöcbe: büntetésük közelebb állott a házi őrizethez, mint a szegény nép börtönéhez.

Az újkori börtönügy gondolkodói nem az úri börtönök miatt, hanem a kegyetlen körülmények között sínylődő rabok szenvedése, az egészségtelen és vizszatasztó tömlőrendszer miatt törték a fejüket a modern börtön modelljének kialakításán. De gondolataik csak akkor valósulhattak meg, amikor a szabadság általános érték lett a társadalomban, s a börtön büntető funkcióját már nem a test sanyargatásában látták kiteljesedni, hanem a szabadság elvonásában. Ahogyan a pénzbüntetések terjedésének előfeltétele a pénzgazdálkodás volt, úgy a szabadságvesztés-büntetés mai formája csak a győzedelmes polgári ideológia szabadságesszményének általánosságá válásakor alakulhatott ki.

A magunk részéről nagy merészségnek tartanánk a feudális börtönöknek bármiféle tipizálását. A fogság végrehajtásának nem voltak se általános, se részleges elvei. A börtönnek — a büntetésként alkalmazott tömlőcöztetésnek — nem volt egyéb célja, mint az elítélt sanyargatása. Ma úgy mondanánk: a büntetési cél a megtorlás volt. Az elrettentés szerepe elenyésző lehetett a fogvatartásban, hiszen teljes egészében hiányzott a feudalizmus évszázadaiban szokásos nyilvánosság. A börtön — lehetett bármilyen rossz híre — nem vehette föl a versenyt egy népünnepélyszámba menő kivégzéssel vagy egy nyilvános botozással. A nevelés csupán az enyhébb súlyú egyház- és vallásellenes cselekményekkel kapcsolatban merül fel párhuzamosan a böjt javító hatásába vetett hittel.

Ha nem vállalkozunk a büntetési célok szerinti, illetőleg a végrehajtás alapján történő tipizálásra, akkor még kevésbé tehetjük meg ezt az építményekre vonatkozóan. A Pál László monográfiájában felsorolt börtönfajták (pl. várfogság, inkvizíciós vagy földesúri börtön, városi tömlőc), megítélésünk szerint nem képeznek egymástól eltérő modellt. A tömlőcbe vetett emberek sorsa nem különbözött a vár őrtornyának börtöncellájába, a vármegeháza pincéjébe, illetőleg a földesúr kúriájának alagsorába zártakétól. Ha mégis megtennénk, az olyan lenne, mintha mai börtöneinket a következő módon csoportosítanánk: egyházi épületből lett börtön, gyárépületből kialakított börtön, bv. intézet számára épített börtön stb.

Vizsgáljuk meg ehelyett a börtönök állapotát. Nehezen találhatunk erre hívebb tolmácsolót, mint — az Itália szinte valamennyi tömlőcét megtapasztalt domonkosrendi szerzetest — Tommaso Campanellát. Az eretneknek bélyegzett pap megjárta Castelvetere, Gerace, Nápoly, Castelnovo és Sant'Elmo zárkáit, széljegyzetei feltérképezik a feudális börtönállapotokat. „Földalatti üregbe vetettek . . . mint Jeremiást, ahol nincsen világosság, nincs levegő, bűz és mocskok van, örök tél és örök éjszaka.” A börtönök nagy része biztonsági okokból a föld alatt, vagy ablaktalan helyiségekben volt. A foglyokat többnyire a tető nyitott résén, vagy a csapóajtón keresztül táplálták.

A vallásos közfelfogás kizárta a hívek közösségéből a bűnelkövetőket, hiszen azok vétettek Isten békeparancsa ellen. Becstelenségük folyamánaképpen a társadalom nem köteles velük törődni. A keresztény vallásból kölcsönzött nézet, miszerint a test sanyargatása (a böjt, a testi fájdalmak elviselése) visszavezet az igaz útra, hitelesítette a börtönök elhanyagolt állapotát (ha egyáltalán fölvetődött ezzel kapcsolatban valamiféle kétely). A börtönöket a legrikább esetben takarították, aljukat vastagon borította az emberi ürülék. Szellőztetésre nem volt lehetőség, egészségügyi ápolás szóba se jött. Az élelmezés esetleges volt, vízen és kenyéren kívül mást nem kaptak az elítéltek. Lelki támaszt, papot is igen ritkán. Az egerek, patkányok és egyéb rágcsálók, valamint a bogarak számára a bűz, a fekália és a rothadó emberi testek vonzóvá tették a börtönöket. A kaloda, a bilincsek különféle variációi gyakran súlyosbították a bebörtönzöttek életét.

Szerencsésebbnek mondhatták magukat a vártornyokban raboskodók (akik kizárólag a kiváltságos rétegek soraiból kerültek ki), bár az ő sorsuk se volt irigylésre méltó. A Kassa vezető polgárává emelkedő Bocatius János, a magyar országgyűlés megbízásából protestáns német választófejedelmekhez indult szövetségest keresni Bécs ellen. A császári titkosrendőrség azonban letartóztatta; először Prágába kísérték és a vár Fehér-tornyába zárták. „... nem tudom, honnan kapta nevét. Mert valójában egy másik torony volt a Fehér-torony, a császár lakosztálya alatti helyiség, az őrség tartózkodási helye, s csupán ennek a tornya volt valamikor börtön... A jelenlegi börtön valamikor lőportorony volt és fegyverraktár. Nem messze innen áll két másik torony is, az egyik vörös, a másik fekete. Előbbiben a cseh nemeseket őrzik, utóbbiban a gonosztevőket kínozzák.”

Beszámolt Bocatius a rabok bizonyos mértékű elkülönítéséről is. Ahol ő volt fogva tartva, ott gonosztevőket sohasem helyeztek el. Mai szóhasználattal élve politikai foglyokat tettek vele egy helyiségbe. A Fehér-toronyban külön szobába zárták az elítélteket, hogy a magány is kínozza őket. A helyiségek egyébként tiszták voltak. „Lánkra vertek, azután bedobtak valami mélységbe. Nagy, boltozatos terem, fehér kályhával, valóságos sírbolt”, de volt benne ablak, sőt kályha is! „Porkolábom, aki egyébként hírhedt gyűlölője volt a nem katolikusoknak, mint egy eber cerberus, egy kis nyíláson szokott engem figyelni.” Leírja még, hogy saját ruhájában élt, saját pénzéért kiegészítő élelmet vásárolhatott magának. Viszont gyakran napokra megvonták tőle az élelmet fegyelmezés gyanánt.

Bocatius még panaszkodott arra, milyen nehezen viselte az egyedüllétet, milyen nehezen teltek a semmittevés napjai. Nos, a XVI. században már megjelent a szabadságvesztésnek egy új eleme: a munkáltatás. A rabokat egyre gyakrabban fogták munkára. Kezdetben tömlöckörnyéki *közmunkákra* (utcatakarításra, árnyékszéktisztításra, kisebb építési-szállítási munkákra), később intézményesítették a megoldást és nagyszabású *állami építkezéseken* dolgoztatták a foglyokat (folyamszabályozásnál, mocsárlecsapolásnál, csatornaépítkezéseken, várerődítéseken).

A feudális börtönök intézményes elterjedésének nagy lökést adott a nyomozási módszerek megváltozása a XV. században. Amikor megjelent a tortúra, mint bizonyítási eszköz, rohamosan hozzáfogtak börtönöket építeni. A kinzókamra ugyanis része volt a tömlőcnek. Sok régi városban lelhetünk például a hóhér háza alatt tömlőcre.

A munkáltatás gondolatából még egy új szabadságbüntetés bontakozott ki: a *gályarabság*. Míg a közmunkákra vezénylés lényegében a börtönbüntetés kiegészítő eleme, addig a gályarabság (máshol hajóvontatás), vagy az ókorból felelevenített bányamunka már a fizikai megterhelés, a testi büntetés és sanyargatás, valamint a szabadságvesztés kombinációja. S ráadásul megvan az az előnye, hogy az állam megszabadul bűnözőitől. Például nemigen kell attól tartani, hogy a nápolyi gályákra eladott pesti gályarab valamikor is Magyarország földjére lép.

A korábban már említett, nem börtönszerű szabadságbüntetések közül ismert a feudalizmusban a *száműzetés* (főként politikai ügyekben), a *kitiltás* (valamely városból vagy tartományból), végül a *deportálás* (gondoljunk csak Ausztrália benépesítésére, az angol észak-amerikai gyarmatok első lakóira, francia Guyanára vagy a többi gyarmatosító állam fegyencelepeire). A mozgáskorlátozás, kényszerartortzkodás és a háziőrizet sem hiányzott a szabadságbüntetések rendszeréből.

Új szankció volt azonban — az egyházi bírásokodás köréből származó, vezeklő jellegű — búcsújárás, zarándoklat, melyet a kutatók az időleges száműzés egy fajtájának tekintenek. A magunk részéről a kalodát, a pellengért, a szégyenketrecet csak részben értékeljük megszegényítő (büntetési) eszközként. A kaloda ugyanis legalább annyira szabadságvesztést, szabadságkorlátozást szolgáló eszköz (s persze jóval olcsóbb a börtönnél), mint amennyire megszegényítő. Véleményünk szerint ezt bizonyítja az is, hogy a kaloda lényegéhez egyáltalán nem társul a nyilvánosság. Számos város a kalodáztatást a börtönben, a városházán vagy a hóhér felhívásánál rendelte végrehajtani.

A felvilágosodás ideológiai harcainak, majd a polgári forradalmaknak a hatására gyökeresen megváltozott a szabadságbüntetések rendszere és végrehajtása. A szabadságvesztés-büntetések skálája leszűkült, a büntetések centrumába a modern értelemben vett szabadságvesztés került. E folyamat azonban jelentősége és bizonyultsága okán már egy külön fejezetet érdemel sorozatunkban.

Dr. Kabódi Csaba — dr. Mezey Barna

Ajánlott irodalom

Balogh László—Horváth Tibor: Büntetésvégrehajtási jog I., BM Könyvkiadó, Budapest 1983.

Bónis György—Sarlós Márton: Egyetemes állam- és jogtörténet, Tankönyvkiadó, Budapest 1957.

Diódsi György (szerk.): A római jog világa, Gondolat Kiadó, Budapest 1973.

Gláser István: A szabadságvesztés-büntetés végrehajtása. Történeti áttekintés, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1975.

Horváth Tibor (szerk.): Büntetésvégrehajtási rendszerek—büntetésvégrehajtási jog, szakirodalm-gyűjtemény, A Rendőrtisztviselői Főiskola Kiadása, Budapest 1980.

Lukács Tibor: Feljegyzések az élők házaról, Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1979.

Pál László: Nevelés a büntetésvégrehajtásban, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1976.

Pulszky Ágost—Tauffer Emil: A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása különös tekintettel Magyarországra, Emich Gusztáv kiadása, Pest 1867.

Chick Sándor: A büntetőjog őskora, Aigner Alajos kiadása, Budapest 1878.

Szöllösy Oszkár: Magyar börtönügy. A szabadságvesztések végrehajtása, A szerző kiadása, Budapest 1930.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. Kabódi Csaba egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar büntetőeljárás-jogi tanszék; **dr. Káplár Zoltán** bv. ezredes, a Bv. Központi Kórház igazgató főorvosa; **dr. Kövér Ágnes** bv. főhadnagy, az Országos Parancsnokság nevelési osztályának főelőadója; **Máthé Zoltán** bv. főhadnagy, az Országos Parancsnokság biztonsági osztályának főelőadója; **dr. Mezey Barna** egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar magyar állam- és jogtörténeti tanszék; **dr. Németh Gyula** bv. őrnagy, az Országos Parancsnokság biztonsági osztályának vezetője; **dr. Raskó Gabriella**, az állam- és jogtudományok kandidátusa, az Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet csoportvezetője; **Turbók Attila**, a Heti Híradó szerkesztője, az Országos Parancsnokság sajtóosztályának alosztályvezetője; **Véghné dr. Müller Anikó** bv. főhadnagy, a Pálhalmi Börtön és Fogház csoportvezető nevelője; **Zibrinyi Károly** bv. alezredes, az IM Bv. Tiszthelyettesképző Iskola parancsnoka.